

Prešeren daje skozi odtujevanje bivanjsko gotovost, ker ima v posesti angelsko luč (verz). Koseskemu ta luč (neverz) pada iz rok in nam bivanjsko gotovost odtujuje.

Samo v tem so prave dileme ustvarjalnosti. In biti del njih je biti del neuničljivosti, ker so to močne umetniške eksistence s suverenostjo in prihodnostjo.

Ervin
Fritz

Srbi so se enakopravnosti naveličali

1.

Začel bom kar pri prvem vprašanju in poskušal po vrsti, kot so zastavljena, odgovoriti tudi na vsa druga.

Za začetek šala o palčkih:

Pridejo štirje palčki v gostilno. Natakark začudeno pogleda nenavadne goste in vpraša, kdo da so. Palčki mu odgovorijo: Mi smo Sneguljčica in sedem

palčkov. Natakark reče: Saj ste samo štirje. Palčki mu odgovorijo: Saj, saj, ampak samo zato, ker ni ljudi. Ta šala se mi zdi tipično slovenska. To, da smo majhen narod, med vsem drugim pač pomeni tudi to, da imajo naše stroke malo strokovnjakov, pa še ti so med sabo največkrat skregani in brez Sneguljčice. Kako pri nas ni ljudi, sem se lahko osebno prepričal, ko sem pred kakimi desetimi leti kot umetniški vodja Mestnega gledališča iskal prevajalca za Enzensbergerjevo dramo Ljudomrznik. Drama obsega kakih tri tisoč rimanih enajstercev. Iskal sem torej človeka, ki zna nemško, ki zna prevajati v rimah in ki bi – za dokaj ugodno plačilo – žrtvoval približno eno leto svojega prostega časa za prevajanje. Seveda takega človeka nisem našel in eden najduhovitejših nemških sodobnih umetniških izdelkov je ostal za zdaj slovenski javnosti neznan. V tej nenehni situaciji, ko ni ljudi, si bomo morali še naprej pomagati, kot bomo vedeli in znali, to se pravi, isti ljudje bodo morali delati na več področjih prav tako kot doslej. Zato se bojim, da se z novimi razmerami tradicionalna večvalentnost slovenskih pesnikov in pisateljev ne bo spremenila in da bodo njive, ki jih bodo obdelovali, kar lepo iste. Nobenega slonokoščene stolpa. Kakor zmeraj spet samo arena življenja: poleg pisanja vsaj še prevajanje, vsakdanji boj za usodo knjige, nadzor kulturne in vse druge politike, boj za svobodo izražanja, za kulturni nivo medijev, boj proti neumnosti in zaplankanosti in še in še in ne nazadnje tudi vsakdanje delo za ljubi kruhek. Sicer pa ne vem, če si pisatelj ali pesnik, ki je in dokler je polnokrven človek, lahko želi kaj bolj mehkužnega.

S tem kajpak ne mislim, da ni mogoče ničesar popraviti. Lahko živimo in delamo bolje organizirani. Načrtujemo prevajanje primarnih tekstov kot Madžari, da ostanemo v koraku s svetom, vse kadre skrbno šolamo, držimo skupaj kot Judje, protežiramo naše, kopiramo švedske socialne ustanove, nemško pridnost, itd, itd. Z boljšo uporabo skopih nacionalnih sil, z večjim

razvojem individualnosti mogoče pridemo kdaj do tega, da bo naloga pesnikov samo pisati pesmi in prevajati tisto poezijo, ki ji nepesniki niso kos. Treba je verjeti. In imeti načrt.

2.

Na to vprašanje bi rad dal čisto osebni, neposplošujoč odgovor, ne, kakor se mi zdi, da je, ampak, kakor je bilo z mano. Dolgo tja v pozna sedemdeseta leta so se mi zdeli marsikateri pojavi zgodovinsko enkrat za vselej preseženi. Recimo strankarski boji in s tem neposredna aktualnost Cankarjevih dram *Za narodov blagor in Hlapci*. Glede slovenskega narodnega vprašanja smo v glavnem vsi verjeli Speransovemu leninskemu izhodišču, da izkoriščanje naroda po narodu, zaslužnjevanje, dominacija izgine z vzpostavitvijo socialne pravičnosti, to je, s socialistično revolucijo. Dandanes se pojavljajo vse bolj strupeni glasovi, kako so komunisti pretentali druge partizane in kar ves slovenski narod in jim namesto nacionalne svobode vsilili komunistično diktaturo. Kakršnakoli je že bila ta komunistična diktatura, ne bi bila možna, če Slovenci in drugi Jugoslovani ne bi bili verjeli, da komunistična oblast poleg socialnega varstva, starostnega varstva, zdravstva za vse, dela za vse, blaginje za vse nima v programu tudi polnokrvnega življenja vsakega naroda, njihovo popolno enakopravnost, »bratstvo in enotnost«. Zato se je slovensko narodno vprašanje dolgo časa kazalo tudi meni kot v glavnem rešeno. Zdelo se mi je, da so komunisti v tem pogledu dosegli več kot vsi njihovi predhodniki na oblasti. Če se mi je E. Kardelj zdel za kaj zaslužen, se mi je zdel zaslužen za reševanje slovenskega narodnega vprašanja, naših mej, našega mesta med jugoslovanskimi narodi, posebej pa za oblikovanje obrambnih mehanizmov zoper hegemonizem v ustavi 1974. Žal so se po smrti predsednika Tita Srbi naveličali biti enakopravni z drugimi jugoslovanskimi narodi in Kardeljevi dosežki so se izkazali kot nezadostni, slovensko narodno vprašanje pa odprto kot le kdaj.

Kljub desetletja trajajoči splošni misli, da je narodno vprašanje rešeno, se je vame že kar zgodaj prikradel občutek slovenske ogroženosti. Sprva še čisto na splošno, kot abstraktna možnost, kot splošna ranljivost tako majhne narodne skupnosti. Jezila me je nora manija, ki je poimenovala slovenska podjetja kot razne geneks, impeks, globtur, mercator, medex, magos, intertrade, intertrans, gradis, gikos, galteks, dinos, avtocommerce, astra, arbo, itd, itd. Strah mi je zbujala nenadzorovana, še več, načrtovana migracija južnjakov v Slovenijo, stanje, da se lahko v strogem centru Ljubljane, v kavarni Slon pijani južnjak neženirano dere čez vso dvorano svojemu rojaku natakarkju: »Jovo, još kilu vina!« Strah pred južno poplavo. Občutek krivice, kako naši neslavni komunistični voditelji od Marinka naprej puščajo, da nas jug v imenu bratstvujedinstva nonšalantno striže, občutek, da nas ta Jugoslavija, ta »branik naše skupne svobode«, hudičevo preveč stane. Obenem pa občutek nemoči. Človek bi protestiral, navedel številke, opozoril na neumnost. A komunisti so bili dokaj brutalni gospodje in so vsako tako kritiko s kritikom vred v kali zateptali kot nacionalizem in nazadnjaštvo.

Ah, časi mastodontov! Slovensko nespoštovanje samega sebe: cela gostilna Slovencev govori v Kranjski gori bosansko z enim samim Bosancem. Avseniki so Oberkrajnerji, smučarska alpska in skakaška reprezentanca, v kateri nastopajo izključno Slovenci, nima ob svoji jugoslovanski firmi nobenega znaka, da gre pravzaprav za Slovence. Jugoslavija je širša

domovina, Elan je ožja. Slovenija kot prava domovina lahko anonimno plačuje televizijski cirkus Podarim – dobim.

Ob teh naključno naštetih in mnogih podobnih pojavih so bile napisane moje pesmi s slovensko tematiko. Kakšni časi so bili sredi sedemdesetih let! Urednik Sodobnosti si tam leta 1975 ni upal objaviti moje pesmi Oddaja za tuje turiste. Ko je pesem v zbirki Okruški sveta leta 1978 pri Cankarjevi založbi le izšla, smo verz, da Slovence »pasejo rdeči kaplani v Ljubljani«, rajši spremenili v »pasejo silni pastirji v Ljubljani«, kar ni isto, pa še notranje rime ni. Treba je bilo pretehtati vsako malenkost, kajti komunistična roka je bila kosmata. Knjiga je bila kljub temu malodane prepovedana, potem pa je dobila nagrado Prešernovega sklada, kot je pač bila takrat čudaška komunistična navada.

Moje prepričanje je, da sem kot slovenski pesnik soodgovoren za oblikovanje narodne zavesti pri Slovencih, da mora pesnik vedeti za družbene dimenzije svojega pisanja, da se mora zavedati »svojega stanu« in delati po svojih močeh, prispevati k skupni zgodovinski zavesti naroda, ki mu pripada, pa tudi človeškega občestva.

3.

Iz marksistične teorije vemo nekaj o tem, da znanost (zgodovina) in umetnost (literatura) opisujeta pravzaprav isto stvarnost. Tako se dopolnjujeta, redkokdaj si konkurirata, saj uresničujeta različne cilje. Pisatelj si s posameznimi zgodovinskimi raziskavami tudi malokdaj ve kaj pomagati pri pisanju literature, in obratno, zgodovinarja lahko v posameznem literarnem izdelku zanima zares samo najsplošnejše, tò se pravi tisto, kar v njem ni literarna fikcija, ampak zgodovina.

Za povojni čas in njegova zgodovinska in literarna dela se mi zdi značilno in poudarka vredno pač nekaj drugega. Namreč: tako v zgodovino-pisju kot v literaturi srečujemo kot nasprotnike resnice iste prej omenjene dokaj brutalne komunistične gospode, ki so tudi ti področji dokaj brutalno podrejali svoji zmagovalski viziji sveta. Mogoče je imela literatura pri pre-tentavanju oblastne kontrole lažjo osnovno pozicijo kot zgodovinopisje. Veliko tabujskih tem so zato pred vsemi drugimi načeli prav pisatelji. Ob dilemi, ali zgodovinska resnica ali literatura, naj omenim značilen primer Igorja Torkarja in njegovega romana Umiranje na obroke. Avtor mi je večkrat potožil svojo stisko. Rad bi, preden bi šel onkraj, nihče od nas ne bo trobil sodnemu dnevu, popisal svojo kalvarijo v dachauskih procesih in te procese same. Tožil je, da spomini ne pridejo v poštev, saj bi bilo treba objaviti dokumente, imenovati krivce in rablje, ti pa še vedno vladajo. Tako knjiga ne bi izšla. Mogoče bi bilo spisati roman, to pa ne bi bilo isto, roman je vendarle fikcija. V sili, ko hudič muhe žre, se je Torkar kljub vsemu odločil za roman. Spisal je tipično literaturo, ki za uveljavljanje resnice uporablja »partizanske« metode pisanja. Ni isto kot spomini, a kdor zna brati... Toda roman je (z manjšimi zapleti) vendarle lahko izišel. V Torkarjevem primeru je literatura pomagala zgodovinski resnici do veljave, utrla ji je pot do tistih, ki jim je namenjena. Resnica si mora v težkih časih pač pomagati na razne načine, spora med zgodovino in literaturo in njunega boja za prestiž pa v takih primerih ne more biti.

4.

Kdo ne bi bil rad svetovno slaven? Tiskan v vseh jezikih? Naprodaj

v New Yorku in Tokiu, zlasti pa na Dunaju, v Budimpešti, Parizu in v Rimu?

Enega takega tiča Slovenci celo imamo. Ne, ni Cankar, ne Srečko Kosovel, Prešeren in Župančič še manj, niti Tomaž Salamun in Ciril Zlobec ne, ki nekaj dasta na svojo (in za svojo) mednarodno prisotnost, pa še prevajalcem ne delata omembe vrednih oblikovnih težav. Ta tič je Frane Puntar, pisec briljantnih radijskih iger za otroke, avtor, ki mu v tem mediju na tem svetu preprosto ni para. On je absolutno največkrat prevajani slovenski pisatelj vseh časov, obenem pa popoln anonimus, kar se tiče domače strokovne javnosti. Še en slovenski paradoks...

Ob zgovornem primeru Miroslava Krležje je jasno, da literature majhnih narodov nimajo enakih možnosti za nastop v svetovni literaturi kot literature velikih. Tu ne vidim, da bi se v kratkem lahko kaj spremenilo. Sam sem vdan v božjo voljo. Ne pravim sicer: če me bo kdo potreboval, me bo že našel, mislim pa, da je kakšno pretirano naprežanje za mednarodno popularnost res precej prazna skrb, navsezadnje, če me bo kdo res potreboval, me bo navsezadnje vendarle našel, kot so Tisnikarja, ki tudi ni stal na prstih, da bi se ga videlo čez Alpe, ampak preprosto slikal svoja platna s slovensko grozo, kar je vendarle zadostovalo za prodor na tuje.

5.

Konec vloge slovenske kulture za Slovence je lari fari. Ne samo oblikovanje in osmišljanje naše narodne zavesti, tudi naša samozavest še vedno in vsa sloni na naši kulturi in literaturi. Kultura bistveno sooblikuje naš nacionalni duhovni relief. Pri tem vodilna vloga književnosti kaže na reven narod; revežu je lažje kupiti svinčnik kot klavir ali pet ton marmorja, zato si srčno želim, da bi likovne in glasbene umetnosti prehitele literaturo. To bi bil gotovo dokaz naše večje blaginje, tako materialne kot duhovne.

6.

Vezi med nekaterimi jugoslovanskimi književnimi krogi so res precej razrahljane, to me žalosti, lahko pa rečem, da so slovenski pisatelji tudi na tem polju storili vse, da bi se nesporazumi presegli. O tem priča tudi napor slovenskega PEN pred leti, ko smo organizirali pogovore s srbskimi pisatelji. Bilo je zaman, kajti Srbi že niso več hoteli biti enakopravni. Sodelovanje s hrvaškimi pisatelji je prisrčno, to se pravi normalno, Albancem pa v teh hudih časih dajemo moralno podporo, kot jo le zmoremo, tako PEN kot Društvo slovenskih pisateljev, zlasti pa nekateri posamezniki, recimo Jaša Zlobec in Peter Božič.

7.

Društvo slovenskih pisateljev in slovenski PEN sta doslej z ramo ob rami izpolnjevala svoje kulturne in nacionalne naloge. Med njima kratko in malo ni bilo konfliktov, temveč visoka koordinacija, dogovorjena delitev dela, kadar je bilo potrebno, pa skupen nastop, kadar je kazalo nastopati skupaj. Pa tudi sicer so nazorske, generacijske, estetske in druge razlike poniknile v bojih za demokracijo, v splošnem občutju nacionalne ogroženosti Slovencev. Sedanjega večstrankarstva se veselim, bojim pa se, da bomo morali pisatelji še dolgo združevati svoje sile z drugimi naprednimi in svobodoljubnimi ljudmi te dežele za uveljavitev najosnovnejših pravic posameznikov, prebivalcev te dežele in vse narodne skupnosti. Lahko bi rekel,

da me že žeja po časih, ko si bomo namesto te monolitnosti lahko privoščili, da si malo skočimo v lase, recimo zaradi gledališča ali poezije.

8.

V zvezi s tem vprašanjem je najbrž treba spregovoriti o prosluli spravi, ki naj bi Slovence med sabo pomirila, pa nas spet deli, in to po stari ločnici: beli kontra rdeči.

Sprava je najbrž res tipično slovenska zadeva. Pojem je omleden, sladkoben, diši po žegnani vodi in nima drugega nasledka, kot da ponovno neti stare zdrahe.

Med vojno je imela vsaka stran svoj prav, celo Nemci. Tisti Hitlerjev: Naredite mi to deželo spet nemško, ni prav nič osupljiv, če pomislimo, da je bila ta dežela dvanajst stoletij pod nemško oblastjo in samo zadnjih triindvajset let (1918–1941) pod srbsko. Razdeljenost je bila huda in usodna, boj zagrizen in neusmiljen, sovraštvo pa se je nagomililo do neba. Kaj v taki situaciji napraviti z ujetimi izdajalci domovine po zmagi?

Na pamet mi ne pade, da bi zagovarjal pokole, ne tistih med vojno ne tistih po zmagi, toda nihče nam ni še niti približno razgrnil vseh okoliščin, ki so pripeljale zmagovito stran do dejanj, ki so z današnjega vidika tako absurdna, blazna in zločinska. Po mojem je ta sprava nekaj otročjega, ni na ravni zgodovinskih potreb. Je bolj zaklinjanje prepadov kot njihovo zasipanje. Mislim, da ne bo pripomogla k ničemu pametnemu in koristnemu. V zvezi z mrtvimi se zavzemam kot večina pametnih za to, da se vsa resnica o groznih dogodkih čimprej ugotovi in da dobijo vsi mrtvi, kar jim kot pokojnim gre.

9.

Zavzemam se za samostojnost Slovenije pa tudi za obstoj Jugoslavije, če bi lahko naše stroške zanjo uskladili s tisto koristjo, ki jo od nje pričakujemo. Nikoli nisem imel Jugoslavije za »širšo domovino«, Slovenije pa za »ožjo«; patriotizem, ki podreja moje slovenstvo nečemu drugemu, se mi je zdel vedno nepristen in neživljenjski, vendar pa vem, kolikšen delež moje izobrazbe dolgujem srbskim, hrvaškim in bosanskim knjigam, koliko lepih ur sem preživel ob njihovih gledaliških predstavah, knjigah pesmi, njihovem slikarstvu in glasbi. Vsega, kar se lepega nabere v skupnem življenju in številnih stikih, ni mogoče kar tako vreči čez krov. Nesprejemljiva in včasih grozna politika srbskih in jugoslovanskih voditeljev mi ni vzela moje ljubezni do pravih vrednot južnih ljudi in narodov. Še vedno upam, da bomo po pameti uredili naša razmerja v skupno korist vseh.

10.

Na to vprašanje bi težko kaj povedal. Na narodno gospodarstvo se spoznam tako površno, da v zvezi z njim ne bi tvegala nobenega mnenja.

11.

Naše življenje bi morali urediti čimbolj načrtno. V to načrtnost najbrž v prvi vrsti sodi, kako bomo varovali in večali naša nacionalna bogastva, kakšne možnosti za posedovanje in izkoriščanje naših nepremičnin in zemlje bomo dovolili tujcem, kako bomo skrbeli za nacionalno prebivalstveno strukturo, s kom bomo sklepali kupčije in tako naprej. Najbrž bi tudi tu lahko uporabili marsikatero izraelsko modrost in izkušnjo.

12.

Ne vem, a rad bi verjel.

13.

Kdor ve, kaj storiti, da bi bila naša pot jasnejša, naj to sporoči drugim. Kdor ve, kje se ta, ki ve, moti, naj to sporoči drugim. Kdor ve, kaj storiti, bolje od obeh, naj tudi sporoči drugim. Ugotavljanje dejanskega stanja in iskanje najboljših poti je proces. Zadnjih pet, šest let teče, da je veselje.

»Slovenec sem...«

*Moji bratje in sestre niso
bratje in sestre po krvi,
temveč po duhu.*

Marjan Rožanc, 1990

Tone
Partljič

Dragi Čiro, v obeh gornjih citatih je že skrit moj odgovor na tvoja pretehtana in pomembna vprašanja. Svojega položaja v svetu si ne izbiramo sami, saj se »nehote« pravi mi rodimo iz določene matere in še zdaj ne vem, ali je naključje, da sem Slovenec, rojen v letu 1940, ali je to usoda, materialistična dialektika, genetska zakonitost, bog ali kaj. Vedno so se mi zdeli ljudje, ki vpijejo: Ponosen

sem, ker sem Slovenec, ponosen sem, ker sem Hrvat, ponosen sem, ker sem Srb, ponosen sem, ker sem Nmec, Šved, Anglež, Škot... patetični in smešni, saj vendar za ta svoj ponos nimajo nobenih zaslug... Kadar pa je kdo zasmehoval Slovence, jih deval v nič, tlačil, izkoriščal, takrat pa sem to boleče občutil kot svojo krivico, nesramnost, nemoralo. In sem se po svojih močeh upiral, kot če bi kdo umazano govoril o moji mami. Po drugi strani pa so mi včasih nekateri Slovenci povsem tuji in mnogi Neslovenci tako blizu, da se strinjam z Rožancem, ki je v pogovoru s Hofmanom za Srce in oko izrekel misel o bratih po krvi in bratih po duhu. To, da sem se rodil kot Slovenec, je torej moja usoda, kakor to, da sem moškega spola, vedre narave in take postave na primer, kot mi »je bila dana«. Saj je »usoda« tudi to, da sem se rodil v Slovenskih goricah in ne v Ljubljani itd. itd. Kadar gre torej za vprašanje moje eksistence, usode, biti..., je dejstvo, da sem Slovenec, všteto. Iz tega ne delam nobenega cirkusa, kakor tudi iz svoje usode ne. In rekel sem že, da se mi zdijo ljudje, ki iz dejstva, da so Slovenci, delajo prevelik »cirkus«, kar malo smešni. Seveda vem, da reči še malo niso tako preproste. Biti Slovenec ne pomeni nositi samo svojo moško, pisateljsko, slovensko individualno usodo, ampak pomeni to tudi biti del slovenskega naroda, »plemena«, »krvi«, zlasti pa seveda jezika, ki je moj edini resnični jezik na svetu in moji sonarodnjaki so moj edini resnični narod, z enkratno zgodovino itd. S to svojo usodo, s tem jezikom, narodom sem kajpada lahko zadovoljen ali ne. Prav na živce mi grejo ljudje, ki so recimo zelo talentirani (kak pisatelj med njimi), ki tožijo, da je po svoje škoda, ker se niso rodili v večjem narodu, ker bi lahko s svojim talentom ali delom dosegli večji sloves, večja zadovoljstva in blaginjo. Potem še potarjajo, da nas je v bistvu za en sam velemestni kolodvor in da se vse skup